

**ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА, КРИМІНОЛОГІЇ
ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА**

АВРАМЕНКО С. М.,

кандидат юридичних наук,
адвокат, асистент кафедри теорії
та історії держави та права
(Національний університет біоресурсів
і природокористування України)

УДК 343.2/.7

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2020.6.2.2.24>

**АНАЛІЗ СУДОВИХ РІШЕНЬ ЗА ВЧИНЕННЯ УМИСНОГО ВБИВСТВА
В РАЗІ ПЕРЕВИЩЕННЯ МЕЖ НЕОБХІДНОЇ ОБОРОНИ ТА РОЗМЕЖУВАННЯ
ДІЯНЬ, ПЕРЕДБАЧЕНИХ СТАТТЯМИ 36, 115 ТА 118 КК УКРАЇНИ**

У статті піднімається питання розмежування необхідної оборони та вбивства в разі перевищення меж необхідної оборони. Зазначається, що право на необхідну оборону не є абсолютним, правоохоронні органи та суди всебічно встановлюють, чи не отримав агресор більшої шкоди, аніж наніс. Доводиться, що перевищення меж необхідної оборони може бути лише за наявності умислу. Наводиться перелік питань на які потрібно відповідати у окремо взятих ситуаціях для розмежування умисного вбивства, умисного вбивства в разі перевищення меж необхідної оборони та необхідної самооборони. Розкривається питання відмежування статей 115 та 118 КК України та стверджується аксіома, що особа, яка завдала шкоди, не може посилається на стан необхідної оборони, якщо саме насильство було спровоковане нею самою. З'ясовується, що особливістю злочину, вчиненого з перевищенням меж необхідної оборони, є специфіка його мотиву, а саме прагнення захистити інтереси особи, держави, суспільні інтереси, життя, здоров'я чи права того, хто обороняється, або іншої особи від суспільно небезпечного посягання. У статті доводиться твердження, що, незважаючи на правову позицію Верховного суду щодо необхідності врахування конкретних обставин кримінального провадження, здійснення порівняльного аналізу та оцінювання наявності чи відсутності акту суспільно небезпечного посягання й акту захисту, встановлення їх співвідношення, відповідності чи невідповідності захисту небезпечності посягання, суди здебільшого приймають ідентичні рішення, а саме призначають покарання позбавлення волі на 2 роки із застосуванням статті 75 КК України. У статті обґрунтовано, що вчинення сімейного насильства провокує самозахист жертви, яка в результаті захисту перевищує допустимі межі та сама стає злочинцем. У цьому разі вид насильства не має значення та може бути фізичним, сексуальним, психологічним та економічним. Проаналізовано, що в судовій практиці немає випадків, коли конфлікт між матір'ю і дитиною призвів до умисного вбивства в разі перевищення меж необхідної оборони. Окрім того, у статті проаналізовано судові рішення за статтею 118 КК України, що містяться в Єдиному державному реєстрі досудового розслідування, та зазначається, що з 2010 по 2020 роки було ухвалено 268 вироків за цією статтею, при цьому за останній рік зафіксовано 15 обвинувальних вироків.

Ключові слова: необхідна оборона, правомірний захист, суспільні інтереси, суспільно небезпечне посягання, співрозмірність оборони, правова культура.

Avramenko S. M. Analysis of court decisions for committed killing when exceeding the boundaries of necessary defense and distinction of actions provided for Article 36, 115, 118 of the Criminal Code of Ukraine

The article raises the issue of distinguishing between necessary defense and murder in excess of the limits of necessary defense. It is noted that the right to self-defense is not absolute, law enforcement agencies and courts are comprehensively establishing whether the aggressor has received more damage than inflicted. It is proved that exceeding the limits of necessary defense can take place only if there is intent. The list of questions to be answered in individual situations is given by distinguishing between premeditated murder, premeditated murder in excess of the limits of necessary defense and necessary self-defense. The issue of delimitation of Articles 115 and 118 of the Criminal Code of Ukraine is revealed and the axiom is stated that the person who caused the damage cannot refer to the state of self-defense if the violence itself was provoked by him. It turns out that the peculiarity of a crime committed in excess of the limits of self-defense is the specifics of its motive, namely: the desire to protect the interests of the individual, state, public interests, life, health or rights of the defendant or another person from socially dangerous encroachment. The article argues that despite the legal position of the Supreme Court on the need to take into account the specific circumstances of criminal proceedings, comparative analysis and assessment of the presence or absence of an act of socially dangerous encroachment and an act of protection, establishing their ratio, compliance or inconsistency of protection cases make identical decisions, namely, impose a sentence of imprisonment for 2 years in application of Article 75 of the Criminal Code of Ukraine. The article substantiates that the commission of domestic violence provokes the self-defense of the victim, who as a result of protection exceeds the permissible limits and becomes a criminal herself. In this case, the type of violence does not matter and can be physical, sexual, psychological and economic. It is analyzed that in judicial practice there are no cases when the conflict between mother and child led to premeditated murder in excess of the limits of necessary defense. In addition, the article analyzes court decisions under Article 118 of the Criminal Code of Ukraine contained in the Unified State Register of Pre-trial Investigation and notes that from 2010 to 2020, 268 sentences were passed under this article, with 15 convictions in the last year.

Key words: *necessary defense, lawful protection, public interests, socially dangerous encroachment, proportionality of defense, legal culture.*

Вступ. Незважаючи на активний розвиток таких галузей знань, як кримінологія, криміналістика, кримінальне право, в жодній з них достатньою мірою не вивчалось питання співвідношення необхідної оборони та умисного вбивства в разі перевищення меж необхідної оборони або в разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинців. Ці питання потребують ретельного вивчення та аналізу, адже між необхідною обороною та її перевищенням є доволі тонка грань, яку потрібно правильно тлумачити.

Питання необхідної оборони та умисного вбивства в разі перевищення меж необхідної оборони або в разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинців, на превеликий жаль, не знайшло свого відображення в працях вітчизняних учених, лише окремі науковці частково вивчали ці теми, зокрема С.М. Авраменко, Г.М. Андрусяк, М.І. Бажанов, А.М. Волков, Ю.Б. Комаринська, С.К. Кулинич, В.В. Сташис, В.Я. Тацій, М.І. Хавронюк, Р.М. Шехавцов.

Однак системних, ґрунтовних наукових досліджень щодо розмежування необхідної оборони, убивства в разі перевищення меж необхідної оборони та умисного вбивства ще не проводилось.

Постановка завдання. Метою статті є з'ясування особливостей кваліфікації діянь осіб під час оборони та затримання злочинця, межі розрізнення кваліфікації умисного вбивства, умисного вбивства в разі перевищення меж необхідної оборони та необхідної самооборони; аналіз судових рішень під час убивства в разі перевищення меж необхідної оборони.

Результати дослідження. Необхідна самооборона має доволі тонку межу з умисним вбивством під час перевищення меж необхідної оборони або в разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинців.

Питання правильної кваліфікації злочину завжди стратегічне під час звинувачення, а в разі загибелі потерпілого є життєво важливим для підсудного. Часто складно правильно кваліфікувати діяння підсудного і розрізнити умисне вбивство (стаття 115 КК України), умисне вбивство під час перевищення меж необхідної оборони (стаття 118 КК України) та необхідну самооборону (стаття 36 КК України).

Відділяючи кожне з цих діянь, маємо пам'ятати, що необхідна самооборона буде лише в тих випадках, коли є необхідність негайного відвернення, припинення суспільно небезпечного посягання, при цьому засіб захисту повинен відповідати засобу нападу, тобто якщо злочинець без зброї та будь-яких інших предметів, то оборонятися від нього ножом не можна.

Право на необхідну оборону не є абсолютним, навпаки, правоохоронні органи та суди всебічно встановлюють, чи не отримав агресор більше, ніж передбачалося, тобто більше, аніж наніс шкоди.

За невідповідності засобів захисту засобам нападу йдеться про перевищення меж необхідної оборони.

Відповідно до частини 3 статті 36 КК України, перевищенням меж необхідної оборони визнається умисне заподіяння тому, хто посягає, тяжкої шкоди, яка явно не відповідає безпечності посягання або обстановці захисту. Перевищення меж необхідної оборони приводить до кримінальної відповідальності лише у випадках, спеціально передбачених у статтях 118 і 124 КК України [3].

Згідно із законодавством України, перевищення меж необхідної оборони є можливим там, де заподіяна тому, хто посягає, тяжка шкода (смерть або тяжкі тілесні ушкодження) явно не відповідала або безпечності посягання, або обстановці захисту. Це означає, що заподіяння тому, хто посягає, тяжкої шкоди має перебувати в очевидній, різкій невідповідності або безпечності вчиненого посягання, або обстановки захисту, що склалася для того, хто захищається. Водночас особа, яка захищається, повинна усвідомлювати явну невідповідність тяжкої шкоди, що заподіюється нею тому, хто посягає. Вирішальним тут є суб'єктивне ставлення особи, яка захищається, до заподіяної шкоди. Звідси також випливає, що перевищення меж необхідної оборони може мати місце лише за наявності умислу, тому не є перевищенням меж необхідної оборони заподіяння тяжкої шкоди з необережності [4, с. 70].

Необережне заподіяння нападнику будь-якої шкоди у стані оборони від його суспільно небезпечного посягання (зокрема, смерті) не є кримінально караним. Кримінальна відповідальність може наставати лише за необережне заподіяння шкоди іншим особам, тобто тим, які не здійснювали посягання.

Правова позиція Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду, викладена в Постанові від 23 травня 2019 року в справі № 640/8290/17, зазначає, що «особливістю злочину, вчиненого з перевищенням меж необхідної оборони, є специфіка його мотиву, а саме прагнення захистити інтереси особи, держави, суспільні інтереси, життя, здоров'я чи права того, хто обороняється, чи іншої особи від суспільно небезпечного посягання. Намір захистити особисті чи суспільні інтереси від злочинного посягання є визначальним мотивом не тільки в разі необхідної оборони, але й за перевищення її меж» [8].

Згідно з правовою позицією Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду, відповідно до Постанови від 17 грудня 2019 року у справі № 707/2859/17, для вирішення питання щодо відсутності чи наявності стану необхідної оборони, перевищення її меж необхідно врахувати конкретні обставини кримінального провадження, здійснити порівняльний аналіз та оцінити наявність чи відсутність акту суспільно небезпечного пося-

гання й акту захисту, встановити їх співвідношення, відповідність чи невідповідність захисту небезпечності посягання [6].

Однак, незважаючи на різні життєві випадки, обставини та особливості обвинуваченої особи, суди в абсолютній більшості призначають однакове покарання, а саме позбавлення волі на 2 роки із застосуванням статті 75 КК України [2].

Стосовно відділення умисного вбивства від убивства в разі перевищення меж необхідної оборони, то особа, що завдала шкоди, не може посылатися на стан необхідної оборони, якщо саме насильство було спровоковане нею самою.

Також за умисне вбивство буде відповідати особа, коли визначальним у її поведінці було не відвернення нападу та захист, а бажання спричинити шкоду потерпілому (розправитися), такі дії за своїми ознаками не становлять необхідної оборони, вони набувають протиправного характеру і мають розцінюватися на загальних підставах. Такого висновку дійшов Касаційний кримінальний суд у складі Верховного Суду у Постанові від 20 червня 2019 року у справі № 712/11509/17 [7].

У судовій практиці України існують випадки перекваліфікації кримінальних правопорушень на стадії судового розгляду з умисного вбивства на убивство в разі перевищення меж необхідної оборони, й навпаки [2]. Це свідчить про нерозуміння юристами-практиками особливостей складів злочинів, передбачених статтями 115 та 118 КК України, а також їх співвідношення.

Проаналізувавши судові рішення за статтею 118 КК України, що містяться в Єдиному державному реєстрі досудового розслідування, маємо зазначити, що з 2010 по 2020 роки було ухвалено 268 вироків за цією статтею. При цьому за останній рік зафіксовано 15 обвинувальних вироків [2].

Ознайомившись із даними рішеннями суду, маємо звернути увагу на те, що за останній рік не було жодного виправдувального вироку.

Аналіз вироків показав, що у 70% випадків жертва злочину перебуває в стані алкогольного сп'яніння, тобто люди, перебуваючи в нетверезому стані, провокували конфлікт, у результаті якого самі й загинули.

У 43% випадків знаряддям убивства ставав ніж. У цьому разі потерпілі помирали від колото-різаних поранень. Вбивства цієї категорії у 7% випадків трапляються в результаті сексуального насильства над обвинуваченою особою, яке намагався вчинити потерпілий. Загалом вчинення сімейного насильства провокує самозахист жертви, яка в результаті захисту перевищує допустимі межі та сама стає злочинцем. Про це свідчать рішення, у яких злочинцями є жінки, які систематично потерпали від насильства чоловіків. Причому важко говорити про конкретний вид насильства, адже зустрічається фізичне, сексуальне, психологічне й навіть економічне насильство.

Деякі десятиліття тому в кримінології виник термін «синдром доведеної жінки», що відображає сутність головної причини, яка спонукає жінку до вбивства [1, с. 107]. У книзі «Доведена жінка вбиває» автор розібрався у більше 100 випадків «жіночих убивств» і зауважує, що більш як 40% жінок, заарештованих у США за вбивство, тією чи іншою мірою піддавалися насильству з боку партнера. Якщо доведеній жінці загрожує «вкрай серйозне психологічне каліцтво», вчинення нею вбивства, на думку американського юриста і психолога Чарльза Івінга, може розглядатися як умовно-захисний захід. У практиці США такі випадки можуть розглядатися судами з винесенням виправдувального вироку (судді визнають склад необережного вбивства задля самооборони, але звільняють жінку від покарання) [5, с. 133–134].

Доволі поширеними є випадки, коли конфлікти виникають не лише між подружжям (співмешканцями), але й між батьком та дітьми. Причому першочергове насильство може йти як від батька, так і від дитини. При цьому варто звернути увагу на те, що в судовій практиці немає випадків, коли конфлікт між матір'ю і дитиною призвів до умисного вбивства в разі перевищення меж необхідної оборони [2].

Маємо констатувати той факт, що велика частина злочинів, вчинених під час перевищення меж необхідної оборони, була вчинена у зв'язку з відсутністю правової культури

суспільства, адже громадяни не знають своїх прав та обов'язків як у питаннях самооборони, так і в питаннях захисту від вчинення домашнього насильства. На наш погляд, підвищення правової культури кожної людини сприятиме зменшенню кількості вчинених злочинів в разі перевищення меж необхідної оборони.

Висновки. Аналіз судових рішень із обвинувачення особи за вбивства в разі перевищення меж необхідної оборони або перевищення заходів, необхідних для затримання злочинців, показав, що у великій кількості випадків жертва вчиняла фізичне, сексуальне, психологічне або економічне насильство над своїм вбивцею, тобто насильство, вчинене в сім'ї, провокувало самозахист обвинуваченого, що призводив до вбивства в разі перевищення меж необхідної оборони.

З'ясовано, що у більшості випадків жертви перебувають у стані алкогольного сп'яніння, тобто в них послаблюється функціонування гальмових процесів нервової діяльності й самоконтролю.

Розмежовувати умисне вбивство, умисне вбивство в разі перевищення меж необхідної оборони та необхідну самооборону можна за допомогою відповіді у окремо взятих ситуаціях на такі питання.

1. Чи була необхідність негайного відвернення, припинення суспільно небезпечного посягання?
2. Чи було посягання суспільно небезпечним?
3. Чи відповідав захист засобу нападу?
4. Чи не було насильство спровоковане вбивцею?
5. Чи була оборона співрозмірна нападу?
6. Чи не було умислу на умисне вбивство?
7. Чи усвідомлював убивця можливості настання наслідків?
8. Оборона вчинена впродовж часу здійснення посягання чи пізніше?

Список використаних джерел:

1. Благая А.В. Криминологические особенности женской преступности в Украине : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 ; Харьковский национальный юридический университет Я. Мудрого, Харків, 2000. 203 с.
2. Єдиний державний реєстр судових рішень : веб-сайт. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua> (дата звернення: 4.01.2021).
3. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року № 25. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 4.01.2021).
4. Кулинич С.К., Волков А.М. Необхідна оборона як захист особи від злочинних посягань. *Вісник прокуратури*. 2009. № 1. С. 68–75.
5. Кучинский А.В., Корец М.А. Преступники и преступления. Законы преступного мира. Женщины-убийцы. Воровки. Налетчицы : энциклопедия. Донецк, 1998. 410 с.
6. Правова позиція Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду згідно з Постановою від 17 грудня 2019 року у справі № 707/2859/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/86566220> (дата звернення: 4.01.2021).
7. Правова позиція Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду згідно з Постановою від 20 червня 2019 року у справі № 712/11509/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/82703522> (дата звернення: 4.01.2021).
8. Правова позиція Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду згідно з Постановою від 23 травня 2019 року у справі № 640/8290/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/82034788> (дата звернення: 4.01.2021).

